

MEHMET SADIK RIFAT PAŞA VE 19. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA BATILILAŞMA BAĞLAMINDA KAMERALİZMİN GİRİŞİ

Çiğdem ERDEM*

Öz:

“Mehmet Sadık Rıfat Paşa ve 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na Batılılaşıma Bağlamında Kameralizmin Girişi” başlıklı bu çalışma, 1837-1839 yılları arasında, Avusturya İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da sefirlik görevi yapmış olan Mehmet Sadık Rıfat Paşa'nın, risalelerinde dile getirdiği, “kameralist” görüşler üzerine odaklanmıştır. Paşa'nın risalelerinde savunduğu ve Osmanlı Sultanı'na, Osmanlı topraklarında da benzer politikaların uygulanmasını salık verdiği görüşler, Osmanlı tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü Paşa'nın dile getirdiği bu görüşler, kısa bir süre sonra ilan edilecek olan Tanzimat Fermanı'nın ana temalarıyla, genel anlamda bir paralellik içerisindedir. Paşa'nın ardılları, öğrencileri, Paşa'nın fikirsal düzlemdeki görüşlerinin bir kısmını, Tanzimat Dönemi ile birlikte hayata aktarmışlardır.

Paşa risalelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda da uygulanmasını salık verdiği fikirleri, hiçbir zaman “kameralizm” başlığı altında sunmamıştır. Paşa'nın yaşadığı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi anlamda en büyük sorunu, toplumda yaşanan ayrışmalardır. Paşa'nın temel sorunsalı, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun sürüklendiği parçalanmayı sona erdirip, Osmanlı toprakları üzerinde siyasi birliği sağlayabilmektir. Öte yandan Paşa, söz konusu siyasi birliğin sağlanması için, siyasi tedbirlerin yanı sıra ekonomik tedbirlerin hızla alınması gerektiğinin de bilincindedir. Avusturya'nın da benzer sorunlar yaşadığını ve bu sorunları, kameralist politikalarla aştığını gören Paşa, bir devlet adamı kimliğiyle, kameralizmin teorisiyle uğraşmaktan ziyade, doğrudan uygulamalarına ve uygulamaların başarılı sonuçlarına dikkat çekmek istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Sadık Rıfat Paşa, Kameralizm, Avusturya İmparatorluğu, Tanzimat Dönemi, Batılılaşıma.

* Dr. Çiğdem ERDEM, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, csekmen@gazi.edu.tr

**MEHMET SADIK RIFAT PASHA and THE INTRODUCTION of
CAMERALISM to 19TH CENTURY OTTOMAN EMPIRE within the
SCOPE of WESTERNISATION**

Abstract:

“Mehtmet Sadık Rifat Pasha and the Introduction of Cameralism to 19th Century Ottoman Empire within the scope of Westernisation” titled study focuses on “cameralist” ideas mentioned in pamphlets by Sadık Rifat Pasha who served as an ambassador in Austrian Empire capital Vienna between 1837-1839. Ideas advocated recommended to the Sultan to apply similar policies in Ottoman Land by the Pasha in his pamphlets are very important for Ottoman history. This is because these ideas mentioned by with the Tanzimat Reform Era, Pasha's successors and students actualised some of Pasha's intellectual ideas. Therefore, it is important to examine Sadık Rifat Pasha's ideas which, in essence, emphasise the realisation of Westernisation in Ottoman Empire through cameralist policies.

First of all it should be noted that Sadık Rifat Pasha was not a scientist or a philosopher, he was a statesman. Pasha has never presented his ideas recommended in his pamphlets for Ottoman Empire under “cameralism” title. In his time, the greatest political problem of Ottoman Empire was the disintegration among the society. In other words, main problematic for Pasha was to end the schism the multinational Ottoman Empire was faced with and to ensure the political union in Ottoman land. On the other hand, Pasha recognised the fact that in order to ensure said political union, economic measures had to be taken as well as political measures. Seeing that Austria overcame similar problems with cameralist policies Pasha, as a statesman, pointed out direct practices and the successful results of these practices rather than dealing with the theory of cameralism.

There are remarkable similarities between political and economic infrastructures and problems of 19th century Austria and Ottoman Empire. Due to his personal relationship with Austrian President Metternich after whom an era is named, Sadık Rifat Pasha had the opportunity to listen to the cameralist system practised in Austria from the head of the country himself. In general cameralism is a kind of merchantilism and aims for increasing the efficiency and productivity of the country, and predicts a restriction in imports and increase in exports as much as possible. Education is another important issue for cameralism in respect to generating quality, productive people in society. And in order for achieving these targets, political union must be obtained and people's trusting political authority must be ensured.

According to the Pasha's observations, Austria has opened this road by implementing constitutional state principle. With the justice and equality established through a constitutional state, discontents of the society have been eliminated. Also related to the constitutional state principle, security of life and property for the subjects have led the way to commerce for the subjects. By promoting exports and restricting imports, national production in Austria has been increased and methods that will turn the economy upside down such as borrowing have been avoided.

Considering the Austrian example, the Pasha insisted on the need for Ottoman Empire to be a constitutional state. He suggested to the Sultan that by adopting the constitutional state principle, safety of life and property for the subjects would be achieved, the discontents of people in Ottoman land would be eliminated and insurgences in the multinational empire would be suppressed. On economical terms, as in the Austrian example, he advocated increasing efficiency, restricting imports, promoting exports, restraining spending on luxury, and not tampering with the value of money. In the Pasha's writings, these economical measures have been shown both as a phase to set up the infrastructure for political unity, and as a tool to stop economic collapse. Sharing cameralism's emphasis on education, the Pasha frequently mentioned carrying the educational levels of both subjects and the rulers beyond literacy. Briefly, putting the Pasha's ideas together we see a statesman who wishes for the implementation of cameralist policies.

Cameralist ideas of the Pasha have been realised with the practices of his successors and students. The Rescript of Gülhane initiating the Tanzimat Reform Era is a script predicting the constitutional state principle, ensuring the subjects' safety of life and property. Especially through end of the Era, there have been some reforms on education which is an issue frequently mentioned by the Pasha. In this regard, particularly in terms of politics, Tanzimat Reform Era coincides substantially with cameralist policies.

However, it should also be noted that the economic measures suggested by the Pasha fall outside general terms of economic policy adopted during Tanzimat Reform Era. Practices to support cameralist economic policy remain limited in this period. None the less, it can be concluded that ideas mentioned by the Pasha in his pamphlets comply with cameralist policy and especially political aspect and, to some degree, economical aspect of these ideas have been actualised in Tanzimat Reform Era.

Keywords: Mehmet Sadık Rıfat Pasha, Tanzimat Reform Era, Cameralism, Austrian Empire, Westernisation.

GİRİŞ

Bu çalışma, 1837-1839 yılları arasında Avusturya'nın başkenti Viyana'da büyük elçilik yapmış Mehmet Sadık Rıfat Paşa özelinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma anlamında, kendisine yeni bir güzergâh belirlemesi üzerine odaklanmıştır. Söz konusu güzergâh, Sadık Rıfat Paşa'nın yazılarıyla aktardığı kameralizme ilişkin gözlemler üzerinden şekillenmiştir. İmparatorlukta Batılılaşma çalışmaları, şüphesiz Sadık Rıfat Paşa'yı önceller. Ancak Sadık Rıfat Paşa'nın Avusturya'daki tecrübelerini aktarması, Osmanlı'nın reform hayatında önemli bir dönem noktasını teşkil eder. Çünkü Sadık Rıfat Paşa'nın ardılları, öğrencileri, onun fikrîsel düzlemde dile getirdiklerini, Tanzimat Dönemi'nde hayata aktaracaklardır. O yüzden 19. yüzyıl Osmanlı reformlarının Sadık Rıfat Paşa özelinde incelenmesi önemlidir.

“Mehmet Sadık Rıfat Paşa ve 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na Batılılaşma Bağlamında Kameralizmin Girişi” konusu, iki başlık altında incelenecektir. İlk bölümde, 19. yüzyıl Avusturya İmparatorluğu'nun genel durumu ve her iki imparatorluğun benzer sorunları üzerinde durulacaktır. Ardından, Avusturya'da kameralizmin teorisi ve uygulaması incelenecektir. İkinci bölümde, Sadık Rıfat Paşa'nın kameralizmin izlerini taşıyan görüşleri üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümünde ise Sadık Rıfat Paşa'nın kameralist düşüncelerinin bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Yukarıdaki çalışma planı, literatür taraması çerçevesinde ortaya konulmuştur. Bu amaçla kameralist teoriye ilişkin eserlerin yanı sıra, Sadık Rıfat Paşa'nın yazdığı risaleler incelenmiş ayrıca konuyla ilgili kitaplar ve makaleler taranmıştır. Sadık Rıfat Paşa'nın yazıları, ölümünden sonra oğlu Rauf Paşa tarafından neşredilmiştir. Osmanlı Türkçesiyle yayınlanan ve Paşa'nın kişisel mektuplarından, Bab-ı Âli'ye yazdığı mektuplardan ve risalelerinden, yani birbirinden bağımsız 17 eserden oluşan “Müntahabât-ı Âsâr”, içerisinden dört tanesi, doğrudan bu çalışmanın konusuyla ilgili olduğu için, “Mehmet Sadık Rıfat Paşa'nın Görüşleri” başlığı altında temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu dört eserden bir tanesi olan “İdâre-i Hükümetin Bazı Kavâid-i Esâsiyesi”, Abdurrahman Şeref Efendi tarafından, günümüz Türkçesi'ne “uyarlanarak”, çevrilmiştir. “İdâre-i Hükümetin Bazı Kavâid-i Esâsiyesi”ni

de kapsayan diğer dört eser ise “Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I” içerisinde, Osmanlı Türkçesi ile yayınlanmıştır, yani Paşa'nın diline sadık kalınmıştır. Bu sebepten, çalışma içerisinde, Sadık Rıfat Paşa'nın günümüz Türkçesi'ne uyarlanan çevirilerindeki atıflar, Abdurrahman Şeref Efendi'den yapılmıştır. Paşa'nın kullandığı dilin korunduğu diğer eserdeki alıntılar ise, doğrudan Sadık Rıfat Paşa'dan yapılmıştır. Böylelikle hem bir karışıklık önlenmeye çalışılmış hem de, Sadık Rıfat Paşa'nın kendi cümleleri belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

D) AVUSTURYA İMPARATORLUĞU ve KAMERALİZM

A) 19. Yüzyıl Başında Avusturya İmparatorluğu

19. yüzyıl başındaki Avusturya'yı, Metternich Avusturyası olarak tanımlamak mümkündür. 1809-1848 tarihleri arasında Avusturya (Başvekil) Başbakanı olan Clemens Lyotard von Metternich, bu dönemin ilk yarısı boyunca sadece kendi ülkesinde değil, Avrupa'da da oldukça etkili olmuş bir devlet adamıdır. Kendisi, Fransız Devrimi'nin milliyetçilik ve liberalizm akımlarını yaymak için Avrupa'da savaşan Napolyon'un, Waterloo'da yenilmesinin ardından kurulacak olan yeni Avrupa'nın, Restorasyon Avrupa'sının kurucusu olarak da bilinir. O yüzden Avrupa'da, 19. yüzyılın ilk yarısındaki döneme Metternich Dönemi de denilmektedir (Sander, 1999: 62).

19. yüzyıl başında bir imparatorluk olan Avusturya'nın siyasi anlamda en büyük sorunlarından birisi, Fransız Devrimi'nin etkisiyle alevlenen milliyetçilik akımlarıdır. Çok uluslu bu imparatorluk içerisinde Slavlar, İtalyanlar, Portekizliler yaşamaktadır. Aslında, Avusturya İmparatorluğu'nda, “Avusturya halkı”ndan ziyade, imparatorlukça yönetilen halkların varlığından söz edebiliriz (Tuncer, 1996:23).

19. yüzyıl başındaki Avusturya'nın ekonomik yapısına bakacak olursak, karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Avusturya ekonomisi genel anlamda tarım ekonomisine dayanmaktadır. Toprak aristokrasisinin hâkimiyeti söz konusudur. Çağdaş İngiltere ve Fransa'nın aksine, Avusturya'da henüz sanayi devrimi gerçekleşmemiştir. Güçlü bir orta sınıfın bu dönemde şekillenmediği Avusturya'da nüfusun çoğunluğu köylüdür (Tuncer, 1996:23).

Ülkesinde siyasi anlamda birlik sağlamak, ekonomik anlamda ise sanayileşme yönünde bir atılım yapmak isteyen Metternich, bu iki amacını gerçekleştirmek için, kameralizmden faydalanmıştır. Çünkü kameralizm, Metternich'e çok uluslu imparatorluğunda siyasi ayrışmayı engelleyip, tebaanın siyasi otoriteye mutlak anlamda bağlılığını sağlayacak araçları içinde barındırmaktadır. Avusturya açısından kameralizm, siyasi istikrar ve düzeni sağlamak açısından işlevseldir. Otokrasiden yana olan Metternich, siyasi anlamda özü itibariyle otokrat olan kameralist siyaset sayesinde, Fransız Devrimi'nin temel ilkelerinden olan ulusçuluk ve milliyetçilik akımlarına karşı, Avusturya İmparatorluğu'nu koruyabileceğini düşünmüştür. Bu konuda tam bir tarih vermek gerekirse, Avrupa'yı sarsan 1848 Devrimleri'ne kadar, Metternich Avusturya'nın siyasi birliğini korumak bakımından başarılı olmuştur. Nitekim Yusuf Akçura, çok uluslu imparatorluklar içerisinde, ulusçuluk akımlarına karşı en etkili politikayı takip eden ülkenin Avusturya olduğunu dile getirmiştir. (Akçura, 1933: 13)

Öte yandan, Avusturya'da, izlenen kameralist politikalarla ekonomik anlamda da bir canlanma gözlenmiştir. Metternich'in ekonomik alandaki temel felsefesi, Avusturya'nın sanayileşmesinin sağlanması olmuştur. Metternich, "ticaret ve sanayin geliştirilmesi (...) konusunda da akîl ve dinamik davranışlıydı" (Ortaylı, 1995: 24). Metternich'in Avusturyası'nda takip edilen politikalarla mülkiyet güvenliğinin olmadığı, vergide adaletsizliğin ve müsadere usulünün devam ettiği eski düzen yıkılmıştır. Metternich, ülkesinde adil ve kanuni bir idare kurup, kazanç ve yatırım güvenliğini tesis ederek Avusturya'yı zengin bir ülke yapmıştır (Ortaylı, 1983:362). Avusturya'nın bu başarısı ekonomik alanda uyguladığı kameralist politikalarla doğrudan ilişkilidir.

Sonuç olarak, 19. yüzyıl Avusturya'sı, Avrupa'da 19. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuş ve adını vermiş Metternich'in öncülüğünde, siyasi ve ekonomik anlamda uyguladığı kameralist politikalar sayesinde, siyasi istikrarını sağlamış, ekonomik gelişmesine hız vermiştir.

B) Kameralizm

1) İktisat Politikası Olarak Kameralizm

Bilindiği gibi, Batı Avrupa'da ortaçağın sonu ile sanayi devrimi arasındaki zaman dilimi, feodalizmin yıkıldığı ve güçlü merkezi devletlerin

oluşmaya başladığı dönemdir. Bu dönem aynı zamanda, ticaret sermayesinin geliştiği ve ileriki dönemde serbest piyasa ekonomisi için gereken sermaye birikiminin oluşmaya başladığı dönemdir. Liberal ekonomiyi önceleyen bu ticari kapitalizm döneminin temelleri, merkantilist teori temelinde gelişmiştir.

Merkantilizm, Avrupa iktisat tarihinde, ortaçağı takip eden üç yüzyıl içerisinde, geniş Avrupa coğrafyasındaki birbirinden farklı ülkelerdeki, birbirinden farklı uygulamaları kapsar (Savaş, 1997:137). Adını İtalyancada tüccar anlamına gelen "mercantes" kelimesinden alan merkantilizm (Hamitoğulları, 1986:53), özü itibariyle güçlü bir milli devlet oluşturabilmek için altın ve gümüş gibi değerli madenlerin hazineye biriktirilmesini içerir. Merkantilist öğretiyeye göre, devletin gücünün kaynağı servettir ve servet değerli madenlerden, ticaret yoluyla elde edilir (Kazgan, 1997:38). Dolayısıyla merkantilizm aynı zamanda, ticaret burjuvazisi ile devrin milli devletleri arasındaki işbirliğini ifade eder. Merkantilist politikayı benimseyen bir milli devlet, dış ticaret ve korsanlık yoluyla zenginleşip, kuvvetlenmeyi hedeflemektedir (Ulutan, 1978:185). O yüzden merkantilist öğretilerde, ulusal çıkarlarla, ticaret burjuvazisinin kârı bir tutulmuştur. Tüccarların güvenli bir şekilde deniz aşırı ticarete bulunabilmeleri için güçlü bir ordu tarafından korunmaları ve güçlü bir ordunun mevcudiyeti içinde "güçlü merkezi bir devlet" in varlığı şarttır. Böylece gücünün kaynağı olan serveti, ticaret yoluyla elde edebilmek amacıyla, güçlü bir merkezi devlet ve merkezi orduya duyulan ihtiyaç sonucunda merkantilizm, 300 yıl boyunca mutlak monarşinin ve yeni kurulan devletlerin öğretisi olarak, Avrupa'da etkili olmuştur (Kazgan, 1997:35).

Merkantilizmin dünya üzerindeki uygulamaları birbirinden farklıdır. Ancak genel anlamda merkantil öğretilere baktığımız vakit, dış ticarete korumacılığa yönelerek dış ticaret fazlası veren, tarım ve üretim sektörünün geliştirmeye çalışan, tüm milli ekonomiyi kontrol eden, nüfus artışını özendiren, iyi yetişmiş insan gücünü artırmayı benimseyen, bireyin çıkarından ziyade devletin yararını araştıran bir sistemle karşılaşırız. Kısacası, merkantil öğretisi, parasal – metalist bir öğretilerdir, müdahalecidir, nüfusçudur ve ulusalcıdır (Hamitoğulları, 1986:54-55).

Merkantilizmin dünya üzerinde 4 farklı uygulaması gözlenmiştir. Bunlar, İngiliz–Hollanda Okulu, Fransız Okulu, İtalyan–İspanyol Okulu ve nihayet merkantilizmin Avusturya-Alman uygulaması olan "kameralizmdir".

Tarihsel olarak dönemlendirmek gerekirse, kameralizm 17. ve 18. yüzyıllarda hayat bulan bir merkantilizm akımıdır. Bu akımın ana vatanı ise Almanya ve Avusturya'dır. Kameralizm kelimesinin kökeni, oda anlamına gelen "kamera" kelimesidir. Kamera kelimesi o çağda, Almanya'da kralın hazinesi anlamında kullanılmaktadır. Zaten, kamu maliyesinin adı da "kameralistik"tir (Hançerlioğlu, 1981:200). Kameralizm ise, krala ait emlakın ve gelirlerin idare siyasetine verilen addır (Koloğlu, 1969:37). Ekonomi, tarım, ticaret ve sanayi konularında bilgi sahibi elit bir azınlıktan oluşan kameralistler, hükümdarlara ve prenslere mali konularda fikirler verir, hazinenin çıkarlarının nasıl korunması gerektiği ile ilgili görüşler sunarlardı. Almanya'da ekonomik sorunlarla, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi tüccarlar ve iktisatçılar değil, genellikle bu kameralistler ilgilenmişlerdir. Bunun sebebi, bu ülkeler arasındaki sınıfsal gelişim farklarıdır. "Dolayısıyla diğer Batı ülkelerinde sınıfsal köken itibariyle tüccarların kuramlandığı bir iktisadi doktrin olan merkantilizm Almanya'da yönetim adamlarınca oluşturulmuş bir yönetsel doktrin (kameralizm) olarak karşımıza çık(mıştır)" (Sucu, 2010: 4).

Kameralizm, merkantilizmi ana hatları itibariyle benimsemiş olmakla birlikte, aralarında bazı farklar da vardır. Kameralizm, ticari yayılmayla ilgilenmez. Hatta dış ticaret konusu üzerinde de, merkantilistler kadar durmaz. Hedefi, ülke içerisindeki üretimin artırılmasıdır. "Bu nedenle onların kitaplarında tarım teknolojisi, otlama, medencilik, ormanlar ve çeşitli imalat sanayi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vardır" (Savaş, 1997:164). Merkantilizm ile kameralizm arasındaki bir diğer fark da, her iki akımın birey-devlet ilişkisine genel yaklaşımı ile ilgilidir. Kameralizmin temel hedefi, her şeyden önce, kral ve devlet hazinesinin, gelirlerinin artırılması yönünde olmuştur. Kelimenin kökeni olan "kamera"nın, kralın hazinesi anlamında kullanılıyor olması da bunun bir göstergesidir. Dolayısıyla, kameralizm, birey- devlet ilişkisinde, bireyin çıkarları yerine, önceliği daima devletin çıkarlarından yana kullanmıştır. Kameralizm, "İngiliz merkantilizminin aksine, devletin çıkarları ile bireyin çıkarlarının birbirine uygun olacağını öne sürmemiş ve bu ilişkinin devamlı bir çatışma içinde olacağı ilkesini benimsemiştir. Bu nedenle kameralist sistemde devlet daha

otoriter ve mutkاليyetçi bir niteliğe sahiptir” (Savaş, 1997:164). Nitekim 20. yüzyılın başında İngiltere artık merkantilizmi geride bırakmış, sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve liberalizme geçmiştir. Oysa Avusturya’da, yani kameralizmin ana vatanında, 20. yüzyıl halen daha kameralist iktisadi ve siyasi sistem hüküm sürdüğü bir çağdır. Halen bir tarım toplumu olan ve kameralist iktisat politikası ile tarım alanında olduğu kadar sanayi alanında verimliliği artırmak ve bir sanayileşme hamlesi yapmak isteyen Metternich Avusturyası, liberalizme karşı tepkiyle yaklaşmaktadır.

Özellikle devletin ekonomik rolüne büyük önem verilen kameralizmde, devlet yönetimi ve maliyesi konuları dikkatle incelenmiştir (Kazgan, 1997:38). Alman kameralistler, tıpkı İngiliz ve Fransız merkantilistler gibi “devletin ekonomiye geniş bir şekilde müdahale etmesini, gümrük tarifelerinin ve vergilerin yoğun bir biçimde kullanılmasını, altın ve gümüşün yurt içinde biriktirmek suretiyle ulusal zenginliğin artırılmasını istemişlerdir” (Savaş, 1997:163).

Kameralizm açısından önemli olan bir diğer konu da, güçlü bir orta sınıfın yaratılmasıdır. Öncelikli olarak tebaanın canının hukuksal düzenlemelerle güvence altına alınması, ardından mülkiyet hakkının korunması ve son olarak da, eğitimin yaygınlaştırılması, kameralizmin güçlü bir orta sınıf yaratma projesinin adımları olarak değerlendirilmelidir. Orta sınıfı güçlendirmek hedefini gerçekleştirmek adına devlet, tebaayı eğitmek rolünü üstlenmiştir. Amaç kalifiye elemanlar yetiştirmek suretiyle orduyu, bürokrasiyi ve devlet kurumlarını güçlendirmektir (Mardin, 1997:83).

Kısacası, kameralizm merkantilizmi ana hatları itibariyle benimseyen bir iktisat politikası olarak, yurt içinde üretimin artırılmasını, bu amaçla yerli üreticinin korunmasını, dolayısıyla da ihracatın artırılıp, ithalatın –genel anlamda- kısılmasını ve hem devletin hem de ekonominin bel kemiği olarak güçlü orta sınıfın yaratılmasını savunmaktadır.

2) Siyasi Teori Olarak Kameralizm

Kameralizm asıl olarak bir iktisat politikasıdır. Ancak söz konusu iktisat politikasını hayata geçirebilmek için, siyasal ve sosyal alanda bir takım düzenlemelere gidilmesi de zaruridir. Özünde güçlü bir milli devletin varlığını isteyen iktisadi kameralizm, siyasi alanda bu güçlü devleti

sağlayacak araçlarla donatılmıştır. Bu araçlar, “aydın despotizmi” içinde şekillenmiştir.

Aydın despotizmi, küçük ve seçkin bir grubun ülke yönetimini her bakımdan elde tutmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla hem elitist hem de otokrat özellikler taşır. Söz konusu elit grup, bürokrasinin içinden çıkmaktadır. Güçlü merkezi devlet, istikrara dayanan bir devlettir. İşte bu bürokratik elit, ülkelerinde genel anlamda istikrarı sağlamak, Avusturya örneğini göz önünde bulundurduğumuzda ise özel anlamda, milliyetçi ayaklanmaları dindirebilmek için, gerektiğinde zora başvurmaktan kaçınmayan bir gruptur. Kameralizmin siyasi anlamda, istikrarı sağlamak adına, zora başvurmaktan sakınmayan, otokrat bir görünüm arz eden bu yönü, onun despot yönünü oluşturmaktadır.

Kameralizmin siyasi teorisini oluşturan aydın despotizminin “aydın” yönü ise, doğrudan, yönetimi üstlenen bürokratik elitin, kişisel donanımı ile ilgilidir. Gerektiğinde despotizme kaymaktan çekinmeyen bürokratik elit, “felsefe ile ciddi biçimde ilgilenen, filozoflarla yakın temasları olan ‘bilge hükümdarlar’” (Hocaoğlu, 1997:375) görünümündedir.

Aydın despotizminin uygulayıcıları, Avusturya İmparatoru II. Joseph, Prusya Kralı Büyük Frederich ve Rus Çariçesi Büyük Yekaterina olmuştur (Mardin, 1997:83); (Lee, 2002:261). Öyle ki Prusya Kralı Frederich, bizzat kendisi filozof olma yolunda adımlar atmış, “Machievelii’ye Reddiye” adlı kitabında, bir filozof kral tasviri yapmıştır (Hocaoğlu, 1997:376).

Prusya, Avusturya ve Rusya yöneticileri, yani aydın despotlar, otoritelerinin mutlak olması için gereken her türlü çabayı gösterdiler. “Temsilci kurumlar oluşturulması fikrine tamamen kapalıydılar ve otokrasinin temelini hedef alan her türlü entelektüel tehdit, geleneksel güçlerin karşı koyuşuyla engellendi” (Lee, 2002:262). Ancak yönetim tekeline ellerinde bulundurmaları, keyfi yönetim anlamına da gelmemekteydi. Her üç lider de, ülkelerinde hukuk konusunda önemli reformlar yaptılar. II. Joseph, 1781’de köleliği yasakladı ve toprak vergisi konusunda düzenlemeler yaptı (Lee, 2002:263).

Aydın despotizmi, siyasi istikrarı gölgeleme ihtimaline karşı, “hürriyet” konusuna karşı mesafeli bir duruş içerisindedir. Bunu özellikle Metternich Avusturyası’nda çok net bir biçimde gözlemlemek mümkündür. Metternich için Fransız Devrimi’nin tüm Avrupa’ya yaymaya çalıştığı halk egemenliği

fikri, Avusturya için yıkıcı sonuçlar doğuracak tohumları içinde barındırmaktadır.

Aydın despotizmi, siyasi otoriteyi tesis edebilmek için, bütün güçleri kendinde toplamak eğilimindedir. Ortaçağın loncalar, şehirler gibi parçalanmış bir yapı arz eden parçalanmış egemenlik mirasını söküp atmak için çaba sarf etmekte, “bunların yerine merkezden idare edilen, bütün birimleri birbirinin eşi bir devlet yapısı kurmak” istemektedir (Mardin, 1997:83).

Hürriyetler konusundaki tavrı ve gücün merkezde toplanması eğilimi göz önüne alınca, aydın despotizminin, güçlü merkezi devleti, mutlak monarşi ile eşleştirdiğini söyleyebiliriz. Yani aydın despotizmine dayanan kameralizm, bir “mutlak monarşi tesisi” (Hocaoğlu, 1997:376) olarak da okunabilir.

Ancak burada şunun da altının çizilmesi gerekir ki, aydın despotizmini benimsemiş ve otokrasiye dayanan kameralizm, hürriyetler konusuna olumsuz yaklaşmakla birlikte, tebaayı siyasi otoriteye bağlamak için, tebaanın bir takım haklarını korumak yönünde de ciddi girişimlerde bulunmayı ihmal etmemiştir. Bu hakların en başında can güvenliği gelmektedir. Ardından iktisadi kameralizmi desteklemek ve tebaayı ticari faaliyetlerde bulunarak üretici kılabilmek için, mal güvencesini getirmektedir. Otokrasiye dayanan kameralizm, bu otokrasiyi başına buyruk bir yönetim biçimi içerisinde değil, kendi iç dinamiklerini zedelemeyecek bir adalet ve hoşgörü anlayışı içerisinde, tabiri caizse, “tatlı-sert” bir yaklaşımla hayata geçirmiştir.

Aydın despotizmi devri, 1789 sonrası Fransa'nın mutlak monarşileri tehdidiyle sona ermiştir. Ancak Avusturya modelindeki kameralizm, siyaseten aydın despotizminin ilkelerinden beslenmeye devam etmiştir. Zaten Metternich'in Napolyon Fransa'sı ile mücadelesinin temelinde de, monarşik hakların korunması isteği bulunmaktadır. Metternich, bu mücadelesinde ancak 1848'lere kadar başarılı olabilmıştır.

Sonuç olarak kameralizm, aydın despotizminin, merkezi güçlü devlet arzusunu gerçeğe dönüştürmek için faydalanabileceği etkili bir politika olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Aydın despotizmi, merkezi gücü tesis etmek için, siyasi iktidara geniş bir alan ve güçlü araçları temin

etmiştir. Güçlü devleti öngören kameralizm, aydın despotizminin siyasi teorisi olarak şekillenmiştir.

II) MEHMET SADIK RIFAT PAŞA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA KAMERALİZMİN FİKİRSEL DÜZEYDE GİRİŞİ

A) Batılılaşma Girişimleri İçerisinde Mehmet Sadık Rıfat Paşa'nın Yeri

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma girişimlerin tarihi şüphesiz Sadık Rıfat Paşa'dan gerilere uzanır. Bu çerçevede Avrupa'da 1793'den itibaren açılan daimi büyükelçilikler Batılılaşmayı hızlandırma anlamında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü büyükelçiliklerde çalışan Osmanlı devlet adamları, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri sağlamanın yanı sıra, Batı'yı bizzat gözlemek ve bu gözlemlerini Osmanlı Sultanı'na aktarmak imkânını bulmuştur.

1837-1839 yılları arasında Avusturya'nın başkenti Viyana'da büyükelçi olarak görev yapan Sadık Rıfat Paşa'nın¹ gözlemleri ve kişisel ilişkileri sayesinde edindiği bilgilerin ise İmparatorluğun Batılılaşma girişimleri içerisinde ayrı bir yeri vardır. Çünkü Paşa, Batı siyasal düşüncesini ilk kez bütünlüklü bir biçimde değerlendiren ve devletine layihalar gönderen kişi olarak (Mardin, 1997:84), Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu halden kurtuluşunun bir nevi reçetesini Osmanlı Sultanı'na sunmuştur. Üstelik Paşa'nın görüşleri, ardılları olan Âli ve Fuad Paşalar tarafından, yani Tanzimat dönemine damgasını vuran iki büyük devlet adamı tarafından hayata aktarılmıştır.

Şöyle ki; Sadık Rıfat Paşa, tıpkı kendisinden önce Avrupa'ya sefir olarak gönderilen büyükelçiler gibi, İmparatorluğu'na "sefaretnameler" göndererek, gittiği ülkelerde gördüklerini yazmıştır. Fakat Rıfat Paşa'nın gördükleriyle diğerlerinin gördükleri arasında büyük farklar vardır.

Çünkü "o artık her gittiği yere safdilce hayranlığını beraberinde götüren ve esasa gelince göz yuman bir seyyah veya müşahit değildir. Aksine olarak cemiyet hayatının görünüşleri altında, bu hayata şuur ve istikamet veren, andaki canlılığın mana ve hüviyetini yapan sırrı ve hatta sistemi arayan uyanık fikirli bir devlet adamıdır" (Tanpınar, 1988:120).

Sadık Rıfat Paşa Avrupa'da, kralların izledikleri politikalar sayesinde ortaçağdan kalan parçalanmış iktidar görüntüsüne son vererek, güçlü birer milli devlet kurduklarını gözlemlemiştir. Bu politikalar genel anlamda, hem halkın üretkenliğini artırmaya hem de onların bir takım haklarını güvence altına almaya yöneliktir. “Kralî otoritenin bir temsilciler meclisiyle paylaşılmadığı ülkelerde bile milli devlet kurmak isteyen hükümdarlar teb'anın mülkiyet haklarının garanti altına alınmasının zorunluluğunu anlamışlar, eğitimi halka yaymanın kendilerine getireceği faydayı algılamışlardı” (Mardin, 1997:12).

Sadık Rıfat Paşa, gözlemleri neticesinde, Avusturya'da uygulanmakta olan kameralist sistemin, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarını çözebilecek nitelikler taşıdığı sonucuna ulaşmıştır. Çünkü genel olarak Avrupa'da, özel olarak da Avusturya'da izlenen politikalar neticesinde, krallar ülkelerinde tebaaları üzerinde otorite tesis edebilmiş, milli bütünlüklerini sağlamışlardır.

Rıfat Paşa'nın Avusturya'da bulunduğu sırada, Avrupa'da önemli bir devlet adamı olan Avusturya başbakanı Metternich ile tanışıklığı, onun bu bilgileri bütünleştirip, Osmanlı İmparatorluğu'na göndermesinde etkili olmuş, “Metternich ile sık sık görüşmesi Sadık Rıfat Paşa'nın Batı dünyasındaki gelişmelerin belkemiğini yakalamasına izin vermiştir” (Sayar, 1986:217). Metternich ile “evine teklifsiz girebilecek kadar” geliştirdiği “yakın dostluk” sayesinde Sadık Rıfat Paşa, bu ülkedeki sistemi daha yakından, sistemin yöneticisinin gözünden ve dilinden de değerlendirme fırsatını bulmuştur (Semiz, 1994:136).

Sadık Rıfat Paşa'nın, Avusturya Başbakanı Metternich ile olan dostluğu, hem Avusturya hem de Osmanlı İmparatorluğu tarafından, Avusturya-Osmanlı İmparatorluğu ilişkileri açısından, “siyasi” anlamda önemsenen bir dostluktu. Bu sebeple Paşa'nın Viyana'daki “mesaisi pek ziyade takdir edilerek hakkında merasim ve hürmeti ibraz” (Pakalın, 1977:78) olunmaktaydı.

“Avusturya İmparatorluğu, 19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'na komşularının en iyisi gözüyle bakmaktaydı” (Tuncer, 2008:60). Avusturya, Doğu Sorunu çerçevesinde değerlendirdiği Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesini istemekteydi. Çünkü çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması demek, Avrupa barışının ve tabii bu arada

kendisi de çok uluslu olan Avusturya'nın, ortaya çıkması kuvvetle muhtemel milliyetçilik akımlarından olumsuz biçimde etkilenmesi anlamına gelmekteydi. Avusturya açısından, “Yunalıların, Sırpların, Karadağlıların bağımsızlık elde ettiği bir ortamda, kültürel ve politik yönden daha gelişmiş ulusları, yani Macarları, Polonyalıları, Çekleri elde tutmak” mümkün değildi (Ortaylı, 1995: 41).

Osmanlı İmparatorluğu'nun, İngiltere ve Fransa'yı takip ederek onlar gibi ıslahatlar yaparak, meşruti yönetime geçmesi ihtimali, Metternich'i fazlasıyla endişelendirmekte idi. “Avusturya zaten Meternich devrinden beri, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa usulünde ıslâhat bile yapılmasına taraftar çıkmamıştı” (Karal, t.y.: 262). Avusturya'ya göre, her iki imparatorluğunda “kaderleri birbirine bağlıydı” (Tuncer, 2008:61). Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu, güçler dengesini kendi menfaatine çevirmek istemekteydi. Dolayısıyla, “Sadık Rıfat Paşa'nın Viyana'da kurmayı başardığı dostluk ve iki devlet arasındaki iyi münasebetlerin geliştirilmesi için gösterdiği gayretler İstanbul'da da takdir ile karşılandı” (Semiz, 1994:136).

Metternich'in ülkesinde izlediği politika, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü açısından, Sadık Rıfat Paşa'ya, çekici gelmiştir. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu bir imparatorluk olan ve sürekli bu ulusların ayaklanmaları ile karşılaşan Metternich Avusturya'sında devlet, toplumun dizginlerini kontrolü altına almayı başarmıştır. Sadık Rıfat Paşa'nın gözlemleri, devletin tebaa üzerinde kontrolünü sağlayabilmesi için, tebaanın refahının, eşitliğinin, hakkının, eğitiminin sağlanması gerekliliğini ortaya koymuştur. Viyana büyükelçisi olarak Avusturya'da kaldığı zaman boyunca hem Paşa'nın kendi gözlemleri hem de Metternich'le olan konuşmaları onu bu sonuca götürmüştür.

Öte yandan Sadık Rıfat Paşa'nın layihalarında belirttiği görüşler, Tanzimat Dönemiyle birlikte hayat bulmuştur. Bu konuda Tanzimat Döneminin iki büyük devlet adamı olan Âli ve Fuad Paşalar, Sadık Rıfat Paşa'nın layihalarındaki görüşlerini büyük oranda gerçekleştirmişlerdir. Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir “kanun devleti” olması gerektiği düşüncesi, yine bununla ilişkili olarak tüm tebaaya can ve mal güvenliği sağlanması gerektiği düşüncesi Tanzimat Dönemi'nin genel karakteristiğiyle uyumludur. Paşa'nın eğitime yaptığı vurgunun da yine Tanzimat döneminin özellikle sonlarına doğru kabul gördüğü bilinmektedir. Ancak Sadık Rıfat

Paşa'nın ısrarla üzerinde durduğu İmparatorlukta mali disiplinin sağlanması konusunun Tanzimat Dönemi uygulamalarıyla tam olarak örtüştüğünü söylemek mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak Sadık Rıfat Paşa'nın Batı siyasal düşüncesini bir bütünlük ve sistematik içerisinde değerlendirerek gözlemlerini ve önerilerini Osmanlı Sarayına aktardığını ve bu önerilerin Tanzimat Dönemi uygulamalarının esin kaynağını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

B) Mehmet Sadık Rıfat Paşa'nın Görüşleri

Viyana Büyükelçiliği sırasında, gözlemlerini Osmanlı başkentine aktaran Sadık Rıfat Paşa, yazılarında genel anlamda, Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun, yönetim yapısı, sosyo-ekonomik özellikleri bakımından kıyaslamasını yapar. Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yı "hangi bakımlardan örnek alması gerektiği üzerine bazı düşünceler ileri sürer" (Lewis, 1998:132).

Rıfat Paşa'nın Avrupa, özellikle de Avusturya örneğinin etkisinde kalan görüşlerini dört başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlar;

- 1-Ülkede kanun devletinin tesis edilmesini,
- 2-Tebaya can ve mal güvenliği sağlanmasını,
- 3-Üretkenliğin ve milli servetin artırılmasını
- 4-Halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesini içeren görüşlerdir.

Paşa söz konusu görüşlerini belli bir sistematik dâhilinde ortaya koymamıştır. Bizim yaptığımız bu sınıflandırma, Paşa'nın eserlerinde kullandığı ifadelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Ayrıca Paşa bizim yaptığımız sınıflandırma içerisinde yer alan her başlık üzerinde aynı yoğunlukta bir yazım faaliyetinde de bulunmamıştır. Dolayısıyla bu dört başlığın niceliksel anlamda dışa vurumu farklılık arz etmektedir. Paşa'nın bu görüşlerini aşağıdaki gibidir.

1) Kanun Devleti

Temel sorunsalı, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını korumak olan Sadık Rıfat Paşa, adalet ile devletin bekası arasında kurduğu ilişkiden ötürü, düşüncelerini "adalet" kavramı üzerine oturtmuştur. Paşa'ya göre, "insanı

ıslah ve terbiye eden ancak kanun ve nizâmâtıdır” (M. S. Rıfat Paşa, 1974b:37).

Paşa, sadece Osmanlı'nın değil, bütün devletlerin gücü ve bekasının, adaletin tesis edilmesine bağlı olduğunu düşünmektedir. Bunun tersi de doğrudur; yani bir devletin gerileme ve yıkılma sebebi, o ülkede adaletin sağlanamaması, zulüm ve haksızlığın hüküm sürmesindedir. En nihayetinde, “adalet devletin temelidir. Bu temel üzerine kurulmayan, şeriat, akıl, insaf ve hakka uymayan hükümetin oturması ve devamlılığı mümkün olamaz” (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:103).

Rıfat Paşa'nın adalet vurgusu keyfi idarenin kaldırılması isteğinden kaynaklanmaktadır. Paşa, adalet sayesinde halkın hükümdarına bağlanacağını söyler. Adaletin zıddı olan zulüm ve haksızlık, halkı huzursuz eder. “İdare-i gaddârâne üzre hareket eden hükümet”in, düşmandan önce, tebaasından çekinmesi gerekir. Adaletten yoksun olan bir devlette, hürriyet de refah da yoktur (M. S. Rıfat Paşa, 1974b:36, 39).

Sadık Rıfat Paşa, adaletin, bütün bir halk için geçerli olduğunun da altını çizer. Osmanlı Padişahı'na dini ne olursa olsun, bütün Osmanlı tebaasına eşit davranmasını salık verir. Çünkü Paşa'ya göre, “Bütün tabii haklarda çeşitli milletleri eşit tutmak adalet icabıdır” (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:109). Çıkarılacak kanunlar, bütün bir tebaanın ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde çıkarılmalı, “fâide-i hususiye” göz önünde bulundurulmamalıdır (M. S. Rıfat Paşa, 1974b:37).

Avrupa Ahvaline Dair Risale'sinde Avrupa'da “kanun”un ve hukuk devletinin önemi üzerinde ısrarla duran Paşa, Avrupa'da hükümdar ve devlet erkânının, kanunlara uymakta olduğunu, kanunlara aykırı işlem yapılmadığını belirtmektedir (M. S. Rıfat Paşa, 1974a:28). Bir ülkede adalet, “kanun devleti” kurularak sağlanabilir. “Ona göre devlet, bir hukuk devleti niteliğinde olmalıdır” (Kurdakul, 1989:57). Bu konuda, çağdaşlarına oranla bir adım daha ileri giden Sadık Rıfat Paşa, hükümetlerin halk için kurulduğunu, halkın hükümetler için yaratılmadığını söyler (M. S. Rıfat Paşa, 1974:35b).

Şüphesiz Rıfat Paşa'nın bu görüşü içinde yaşadığı toplum için oldukça ilerici bir düşünceydi. Paşa'ya göre adalet önemlidir, çünkü bir devletin gücü, her şeyden önce halkın ona olan bağlılığına dayanır ve bir devlet ancak adil davranarak, tebaasının haklarına riayet ederse onları kendine bağlar ve

sonuçta güçlenir. Halkın “galeyan ve heyacanı”nın sebebi, hükümdarın adil davranmamasıdır. “Bu cihetle her devlet, ehl-i fesadın şerrinden kendini ancak ef’âl-i adliye ile muhafaza edebilir” (M. S. Rıfat Paşa, 1974b:39).

2) Can ve Mal Güvenliği

Keyfi yönetimin yerini kanun devletine bırakması ile tebaanın can ve mal güvenliğine kavuşması arasında bire bir ilişki söz konusudur. Kanunların temel gayesi, halkın can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Dolayısıyla da Paşa, “şeriat hükmü gerekmedikçe hangi tabakadan olursa olsun”, tebaadan hiç kimsenin katledilmemesi gerektiğini belirtir. Aynı şekilde, kişilerin namus ve şerefleri de kanun korumasında olmalıdır. (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:103).

Avrupa can, mal, ırz teminatını sağlayarak, bugünkü medeniyetine ulaşmıştır (M. S. Rıfat Paşa, 1974a:27-28). Zenginliğin bir “suçlama ve zarar verme sebebi” olmaması gerektiğini ifade eden paşa, aksine mülkiyet güvencesinin getirilmesini istemektedir. Bu amaçla, ölen zenginlerin mirasına devlet tarafından el konulmasına karşıdır. Kimsenin rızası olmaksızın malı ve mülkü zorla alınmamalıdır (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:103,104).

Can, mal güvenliğinin sağlanmasının iki boyutu söz konusudur. İlk olarak Paşa, bu hakların güvence altına alınmasının, tebaanın padişaha bağlılığını artıracığı dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu toplumsal karışıklığı gidereceği düşüncesindedir. İkinci olarak da, kişilerin can ve özellikle de mal güvenliğinin sağlanması, Paşa tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik geri kalmışlığına vurulacak bir darbe olarak görülmektedir. Paşaya göre milli servetin oluşabilmesi, iktisadi faaliyetlerin güvence altına alınmasını gerektirmektedir. Bu mantığa göre, can ve mal güvenliği sağlanan tebaa, ticaretle ilgilenecek ve ancak bu şekilde, ticaret yoluyla, servet birikimi sağlayabilecektir. Kısacası Sadık Rıfat Paşa, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm tebaanın canının, malının ve namusunun kanun güvencesine alınarak, bu türden bir saldırıya maruz kalan herkesin, mahkemeye başvurma hakkının tanınmasını istemektedir. Paşa'ya göre, “sebestî-yi tasarruf-ı emlak ve emvâl ve muhafaza-ı hukuk maddelerine riayet edilmesi” durumunda, ülke kalkınabilecektir (M. S. Rıfat Paşa, 1974b:36).

3) Üretkenliğin ve Milli Servetin Artırılması

Sadık Rıfat Paşa'nın yazılarında, üretkenliğin artırılmasına büyük bir önem verilir. Ülke çapında verimliliğin sağlanarak üretkenliğin artırılması, milli serveti artıracak bir tedbir olarak değerlendirilir. Söz konusu üretkenlik, hem nüfusun büyümesi hem de ekonomik boyutta, tarım, sanayi alanlarında ilerlemeyi içerir.

Kameralizmin, “nüfusçu” bir politika olduğunu belirtmiştik. Avrupa örneğinden hareketle Paşa, Osmanlı nüfusunun artırılması için önlemler alınmasını ister. Avrupa'nın mevcut gelişmişliği, “millet fertlerinin” çoğalması ile doğrudan alakalıdır. Ancak burada söz konusu olan, her ne kadar insan çokluğu çalışan kesimin ve üretimin çokluğu anlamına da gelse, “cahiller ve ayak takımı” değil, yetişmiş, kalifiye insan gücüdür. Paşa, niceliksel çokluğun, niteliksel çoklukla doğru orantılı olmasının önemi üzerinde durur. “Bir devlette ne zaman bilgili, zeki ve üstün kişiler çoğalırsa parlaklık ve mutluluk o zaman meydana gelir” (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:104).

Nüfus artışının özendirilip, artan nüfusun verimli bir şekilde ülke ekonomisine katılabilecek bir düzeye getirilmesi, milli servetin artırılması açısından önemli olmakla birlikte, tek başına yeterli değildir. Paşa'ya göre, her alanda verimliliğin artırılması durumunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda milli servet artabilir. Nitekim Avrupa devletlerinin yaptığı da budur. Nasıl ki, nüfus çokluğu önemli olmakla birlikte, bu nüfusun kalifiye olması daha da önemliyse, aynı şekilde bir ülkedeki toprakların çokluğundan ziyade, verimliliği önemlidir (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:104).

Rıfat Paşa, *İdâre-i Hükümetin Bazı Kavâid-i Esâsiyesi* adlı risalesinde, Avusturya modelinden hareketle, kameralizmin ithalat-ihracat politikasını anlatır. Ülkenin imarının zenginliğe bağlı olduğunu ifade eden Paşa, tarım, ticaret, zanaat ve sanayiye, zenginliğin kaynakları olarak gösterir. Osmanlı topraklarında tarımsal üretimi artırmak için, Avrupa'dan hem makine hem de usta getirilmesini önerir. Ticareti geliştirebilmek adına, ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi gereği üzerinde durur. Sanayiye geliştirmek için fabrikaların kurulmasını isteyen Paşa, masraflı bu işi tek başına devletin üstlenmesi yerine, “bir iki tanınmış sarraf garantisini ile müşterek hisse karşılığında halktan para” toplanılması üzerinde durur. Devletin, kurulacak fabrikaların işine karışmaması da, Paşa'nın önerileri arasında yer alır. Milli

serveti artıracak bu tedbirlerin yanında, Paşa halkın azami düzeyde zenginleşebilmesinin önünün devlet tarafından artırılması üzerinde de durur. Bu açıdan bankaların Osmanlı topraklarında kurulmasının lüzumunu anlatır. Bankalar, halkın ticarete yönelmesi için gereken sermaye desteğini sağlaması bakımından önemli görülür (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:105-107).

Sadık Rıfat Paşa yazılarında, sadece devletin açılacak yeni işletmelerin çalışmalarına müdahil olmamasını istemekle kalmaz, aynı zamanda tebaanın da bireysel olarak girişimde bulunup, “yalnız hükümet sırtından geçinme” hevesinde olmamaları gerektiğini ifade eder. Her şeyi devletten bekleyen bu türden bir tebaanın, “fâideli tebaadan” sayılmayacağını söyler (M. S. Rıfat Paşa, 1974d:49). Üretim düzeyinde tebaanın kişisel girişimlerini destekleyen Paşa, ticaret sektöründe de, tebaanın teşvik edilerek, servet biriktirmesinden yana bir tavır sergilemektedir (M. S. Rıfat Paşa, 1974d:52).

Halkın zenginliğini artırarak, milli serveti artırmak yollarını arayan Paşa, vergi konusunda devletin anlayışlı olmasını salık verir. Osmanlı'da da “vergiler halkın dayanabileceğinden fazla olmamalı ve servetleriyle uygun olarak konulmalı(dır)” (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:105-107). Ancak bu anlayış, yurt içerisinde üretilen temel tüketim mallarını kapsamalıdır. Paşa, Avrupa'da “cümlelerin muhtaç olduğu eşyadan ziyade gümrük ve resim almazlar, fakat (...) umumiyet üzere muhtaç olunmayan ve yekdiğerinin memleketinden gelen emti'a” üzerinden yüklüce bir vergi alındığını yazar (M. S. Rıfat Paşa, 1974a:31).

Kameralizmin iktisadi anlamda temel ilkesi, mali disipline, yani bütçe açığı verilmemesine dayanır. Bu konunun öneminin farkında olan Paşa, “gideri gelire uydurmak zorunlu”luğundan bahseder. “Bütçesi düzgün olmayan devletler fırtınaya tutulmuş gemiye benzer ve sağa sola bocalamaktan memleketin esas çıkarlarına bakmaya vakti olmaz.” Maliye işlerinin yolunda gitmesi, “bütün idari işlerinin dayanağı”dır. (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:107). Bu sebepten Paşa, borçlanma konusunda dikkatli davranılması gerektiğini belirtir. “Borçlanma işi pek basit ve kolay olmayıp zararları derin düşünülmeyi gerektirdiği gibi... devleti sonradan yakasını sıyıramayacağı ağır bir yük altına koymak doğrusu akla uygun bir iş değildir” (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:108).

Avrupa Ahvaline Dair adlı risalesinde Paşa, ülke içinde ve dışında huzurun sağlanabilmesi ile devlet hazinesinin kuvvetli tutulması arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Osmanlı maliyesinin disiplin altında tutulmasından yana olan Paşa, paranın ayarı üzerinde yapılacak hiçbir müdahaleyi kabul etmez (M. S. Rıfat Paşa, 1974a:33). “Rıfat Paşa’nın, ülkenin kalkınmasında, maliyenin düzensizliğine ve verilen bütçe açıklarına karşı ileri sürdüğü tüm layiha ve mazbatalarında daima üzerinde durduğu sorun, ihracatın ithalattan üstün, hiç değilse başa baş bulunması sorunudur” (Kurdakul, 1989:61). Paşa Avrupa’da “ihracatın ziyade olması tedbirine” dikkat edildiğini, halkın yerli malları kullanıp, yeni ürünler geliştirilmesi konusunda teşvik edildiğini yazar. “Bu cihetle hıref ve sanâyi’in günbe-gün ilerlemesine itina ve erbâb-ı hüner ve marifete itibar eylediklerinden vesile-i heves” oluşturabilmek için, ülke içinde “fevkalade bir san’at icad olunmuş” ise, bunun mucidinin ödüllendirildiğini belirtir (M. S. Rıfat Paşa, 1974a:31).

Benzer tedbirlerin Osmanlı topraklarında da alınmasını salık veren Paşa, bir ülkede ihracatın ithalattan fazla olması durumunda, o ülkenin “mamur” olacağını, aksine ithalatın ihracattan fazla olması durumunda ise o ülkenin “harab” olacağını yazar (M. S. Rıfat Paşa, 1974b:36).

Sonuç olarak Sadık Rıfat Paşa, Bab-ı Âli’ye, “yeni ve ‘verim’ esasından hareket eden bir hayat tarzı seçmeleri” tavsiyesinde bulunur (Mardin, 1994:67). Bu hayat tarzı hem ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çöküşü durdurabilecek hem de, sosyal ve siyasal anlamda yaşanan huzursuzluğa son verebilecek bir tedbir olarak sunulur. Avrupa’da üretimin verimliliğinin artmasının halka yansımaları neticesinde, halkın yaşam standartları da yükselmiştir. Öyle ki Avrupa halkının “zevk ve şevkten bir gûne fesadât düşünmeğe vakitleri olmaz” (M. S. Rıfat Paşa, 1974a:33).

4) Eğitim

Rıfat Paşa’nın yazılarında eğitimle ilgili konulara da büyük önem verdiğini görürüz. Paşa, halkın eğitilerek, yetişmiş insan gücünün ülke ekonomisine katkıda bulunmasından yanadır. Avrupa örneğini sıkça yazılarında sunan Paşa, Avrupa’daki eğitim sisteminin özelliklerini risalelerinde anlatır.

Avrupa Ahvaline Dair Risale'sinde, Avrupalı çocukların 5-6 yaşlarında mahalle mekteplerinde başlayan eğitimlerini hem "ilmiyle" hem de "tecrübe-i ameliye" ile nasıl tamamladıklarını anlatır. Böylelikle kendi dillerini okuyup-yazma dışında, her bir öğrencinin yeteneği ve ilgi alanına göre yetiştiklerini ifade eder. Dolayısıyla da Avrupa'da kendi lisanını okuyup-yazmayan ve kendisini idare edecek kadar hesap ve kitap bilmeyen insan neredeyse yoktur (M. S. Rıfat Paşa, 1974a:30-31).

Paşa, Avrupalıların kitaba kolay ulaşabiliyor olmasının da altını çizer. Bu ülkelerde, "kitap basmahâneleri dahi bir nev'i esnaflık suretinde olup, her kim taleb eder ise, akçasını verip istediği ve telif eylediği kitabı tab' ve temsil ettirebilir." Bu arada Paşa, basılacak kitapların "muzır" ve "âyin ve mezheb ve usul-i devletlerine mugayir" olmamak koşulunun, Avrupa'da devlet tarafından arandığını da belirtir (M. S. Rıfat Paşa, 1974a:31).

Risâle-i Ahlâk adlı eserinde "... halka 'ben okumuşum siz câhilsiniz' demek için olmayarak, belki, 'halka öğretmekle hayrım olur niyetiyle' okuyup yazmağa ve hüner ve marifet tahsil etmeğe sa'y ve gayret etmelidir" (M. S. Rıfat Paşa, 1974c:43) ifadesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda halka okuma yazma öğretmek niyetiyle çalışılmasını salık verir.

Avrupalılar, "değerli değersiz bütün işleri özel bir bilim haline getirmiş kitaplar yazmışlar(dır)... bu çalışmalarla her bilim dalında büyük bilginler ve uzmanlar yetişerek bir çok yeni keşifler yapılması mümkün olmaktadır" (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985:105).

Sadık Rıfat Paşa'ya göre, "insana her şeyden ziyade lâzım olan ilimdir" (M. S. Rıfat Paşa, 1974c:43). Çünkü, ziraat, sanat, ticaret ve servet, her ne kadar halkın çalışması neticesinde artsa da, "bunların cümlesinin husulü dahi, yine ilim ve akla menut ve muhtaçtır" (M. S. Rıfat Paşa, 1974d:48).

Paşa'nın eğitime ilişkin yazılarından, Osmanlı topraklarındaki tüm halkın öncelikli olarak okuma-yazma öğrenmesini, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi için zaruri bulduğu ortaya çıkmaktadır. Ona göre okuma-yazma öğrenmek ilk adım olmakla birlikte yeterli değildir. Tebaa ve memurlar yabancı dil de dâhil olmak üzere, o günkü koşullarda Avrupa eğitim sisteminde gösterilen bütün bilimleri öğrenmelidir.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'na sefirler tarafından gönderilen sefaretnameleri, genel anlamda değerlendirdiğimizde, şöyle bir sonuca ulaşabiliriz:

“Çoğu zaman padişah tarafından da bizzat istenilen bu bilgilendirme gayreti, her iyi şeyi ülkesine taşımak isteyen şuurlu bir anlayışın ürünüdür. Dolaylı bir kalkınma ürünü olan bu eserlerin ortaya koyduğu fikirlerden bazılarının; evvela zihni planda yer ettiği, sonra da kademeli olarak hayata geçirildiği düşünülebilir” (Gürsoy, 2006:142).

Sadık Rıfat Paşa'nın, Osmanlı Hükümeti'ne gönderdiği, ıslahat düşüncesi içeren layihalar ve diğer yazıları da böyle değerlendirilmelidir. İlk olarak Sadık Rıfat Paşa, bir bilim adamı değil, devlet adamıdır. Dolayısıyla, Sadık Rıfat Paşa, görüşlerini hiçbir zaman, kameralizm başlığı altında, teorik bir çerçeve içerisinde toplamamıştır. Onun Avusturya özelinden Avrupa'ya ilişkin gözlemleri de, bu devlet adamı kimliğinin yansıması şeklinde gelişmiştir. Sadık Rıfat Paşa'nın görüşlerinde,

“bilimsel bir metoda ya da o yıllarda o yılların bir takım fikir akımlarına bilimsel bir görüşle katılmış olmasına rastlamak olanak dışıdır. Çalışkan, her şeyi görüp bunlardan bir şeyler kapmak isteyen, batılı insanın nemelazımcı olmayan karakterine sahip bir elçinin memleketine yararlı olabilme çabaları saklıdır, Rıfat Paşa'nın çalışmalarında!” (Kurdakul, 1989:59).

İkinci olarak, Paşa'nın evvela zihni planda aktardığı görüşlerinin, kısa bir süre sonra, Tanzimat Dönemi ile birlikte hayata geçtiğini görmek mümkündür. Risalelerinde geniş yer bulan, kanun devleti ilkesinin hayata geçirilmesi, tebaaya can ve mal güvenliği sağlanması gibi vurgular, bilindiği üzere Tanzimat Dönemi'ni başlatan Gülhane Hatt-ı Humayun'un da temel vurgularıdır. “Sadık Rıfat Paşa keyfi idarenin kaldırılmasından bahs ederken genel olarak Tanzimat'ın ideolojisini tanımlamıştır” (Semiz, 1994:141). Paşa'nın eğitim ile ilgili görüşleri de Tanzimat Dönemi'nin özellikle sonlarına doğru hayat bulmuş, Osmanlı topraklarında, pek çok okul açılmış, eğitim kalitesi eskiye nazaran yükseltilmiştir (Akyüz, 1994:501,512). Tanzimat Dönemi boyunca, Paşa'nın yazılarında vurguladığı görüşlerden doğrudan ve bütünüyle hayata aktarılamayanı, ekonomik alanla ilgili olanıdır.

Sadık Rıfat Paşa'nın görüşlerini birleştirdiğimizde, karşımıza "kameralizm" in temel ilkelerinin, ülkesinde uygulanmasını isteyen bir devlet adamı çıkar. O devlet adamı kimliği ile gözlemlerini aktarırken Avusturya modelini, Osmanlı İmparatorluğu için, uygulanabilir en uygun model olarak görmüştür. Paşa, tıpkı Avusturya'nın kameralist politikalarla yaptığı gibi, Osmanlı topraklarında keyfi idarenin kaldırılarak yerine kanun devletinin tesis edilmesini, yani adaletin sağlanmasını istemiştir. Yine tıpkı Avusturya'nın yaptığı gibi, tebaaya can ve mal güvencesinin getirilmesini istemiştir. Ekonomik anlamda da Avusturya modelinin, yani kameralizmin izlerini takip eden Paşa, Osmanlı topraklarında üretkenliğin artırılması, milli servetin oluşturulup, biriktirilmesini salık vermiştir. İhracat ile ithalat arasında bir denge kurulmasını hatta ihracatın ithalattan daha fazla olmasını, paranın ayarı ile oynanmamasını, borca girilmemesini, bu amaçla da israftan kaçınılıp, tasarrufa gidilmesini, bir Osmanlı bankasının kurulmasını salık veren yazılarında, Sadık Rıfat Paşa, kameralist iktisat politikasının en temel ilkelerinin Osmanlı topraklarında uygulanmasını istemektedir. Halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi, en azından tüm Osmanlı tebaasının okur-yazar hale gelmesi de, Paşa tarafından, üretkenliğin artırılması, yani milli servetin biriktirilmesi ile ilgili alınması gereken bir tedbir olarak değerlendirildi. Kısacası, Sadık Rıfat Paşa, Osmanlı topraklarına, Avusturya modelinden hareketle batılılaşmanın girmesini salık verirken, aslında isim vermeksizin kameralizmin savunusunu yapıyordu.

Sadık Rıfat Paşa'nın kameralist görüşleri, aslında pragmatist bir devlet adamı yaklaşımının sonucudur. Çünkü Rıfat Paşa'nın temel gayesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu, parçalanmaktan kurtarmaktır. Osmanlı'nın yıkılma sürecini tersine çevirebilmek, siyasi birliği sağlayıp, ekonomik gelişmeyi başlatabilmektir. Her ikisi de çok uluslu birer imparatorluk olan ve benzer sorunlarla uğraşan Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarından ikincisinin, bu sorunları aşmada yararlandığı kameralizm, Paşa'ya göre, birincisinin de yani, kendi imparatorluğunun da sorunlarıyla baş edebilmesi için bir çıkış noktasıdır.

SONNOTLAR

- ⁱ Mehmet Sadık Rıfat Paşa'nın yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz (Pakalın 1977: 76-95). Söz konusu kaynak, Paşa'nın kendisi de dâhil olmak üzere, birincil kaynaklardan atıflara dayanarak hazırlandığı için önemlidir.

KAYNAKÇA

- ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ (1985), *Tarih Müsahabeleri*. (sad. Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf (1933), *Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi*. Ankara Hukuk Fakültesi, Ankara.
- AKYÜZ, Yahya (1994), "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", *Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Sempozyumu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss.501-513.
- GÜRSOY-ALTUNİŞ, Belkıs (2006), "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü", *Bilig*. Kış 2006, sayı:36, ss.139-165.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir (1986), *Çağdaş İktisadi Sistemler*. Savaş Yayınevi, Ankara.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1981), *Ekonomi Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HOCAOĞLU, Durmuş (1997), "Demokrasi, Kameralizm ve Osmanlı'daki Etkileri", *Yeni Türkiye*. Yıl 3, Sayı,18,ss.375-381.
- KARAL, Enver Ziya (t.y.), *Büyük Osmanlı Tarihi*. C.IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları XIII. Dizi, y.y.
- KAZGAN, Gülten (1997), *İktisadi Düşünce*. Remzi Kitabevi, İstanbul
- KOLOĞLU, Mahmut (1969), *Ekonomi Doktrinleri Tarihi*. Doğu Matbaacılık, Ankara
- KURDAKUL, Necdet (1989), "Tanzimat Döneminin Gereğince Tanınmayan Düşünürü Mehmet Sadık Rıfat Paşa" *Tarih ve Toplum*, Kasım 1989, C. XII, S. 70, ss.56-62.
- LEE, Stephen J (2002), *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*. (Çev.) Ertürk Demirel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

-
- LEWIS, Bernard (1998), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev.) Metin Kıratlı, T.T.K. Yayınevi, Ankara.
- MARDİN, Şerif (1997), *Türk Modernleşmesi*. (Der.) Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1994), *Siyasal ve Sosyal Bilimler*. (Der.) Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MEHMET SADIK RIFAT PAŞA, "Avrupa Ahvaline Dair Risale", Müntahabât-ı Âsâr. ss (1-12), (Çev. ve Haz.) Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, I, 1839-1865, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1974a, ss.27-34.
- MEHMET SADIK RIFAT PAŞA, "İdâre-i Hükümetin Bazı Kavâid-i Esâsiyesini Mutazammın Risale", Müntahabât-ı Âsâr. ss.(42-50), (Çev. ve Haz.) Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, I, 1839-1865, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1974b, ss.35-41.
- MEHMET SADIK RIFAT PAŞA, "Risâle-i Ahlâk", Müntahabât-ı Âsâr. ss.(58-61), (Çev. ve Haz.) Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, I, 1839-1865, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1974c, ss.42-44.
- MEHMET SADIK RIFAT PAŞA, "Zeyl-i Risale-i Ahlâk", Müntahabât-ı Âsâr. ss.(2-37), (Çev. ve Haz.) Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, I, 1839-1865, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1974d, ss.45-53.
- ORTAYLI, İlber (1983), "Tanzimat Bürokratları ve Metternich", Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan. A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, ss.361-367.
- ORTAYLI, İlber (1995), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Hil Yayın, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1977), *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930.*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: 1977-180/III, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- SANDER, Oral (1999), *Siyasi Tarih*. İmge Kitabevi, Ankara.
- SAVAŞ, Vural (1997), *İktisatın Tarihi*. Liberal Düşünce Topluluğu, İstanbul
- SAYAR, Ahmet Güner (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. Der Yayınevi, İstanbul.
- SEMİZ, Yaşar (1994), "Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırma Dergisi*. Kasım 1994, Yıl:1, Sayı:1, ss.135-144.

-
- SUCU, Nimetullah (2010), “Küreselleşmenin Çatı İdeolojisi: Kameralizm”,
<http://www.turkdirlik.com/Bilgimece/Siyaset/Umumi/Nsucu0009.htm>,s.5.
(22.01.2010)
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan
Kitabevi, İstanbul.
- TUNCER, Hüner (1996), *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*. Ümit
Yayıncılık,
Ankara.
- TUNCER, Hüner (2008), *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*. Kaynak
Yayıncılık, İstanbul
- ULUTAN, Burhan (1978). *İktisadi Doktrinler Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.